

Wagner's Metafysica: Is *Tristan und Isolde* een product van Schopenhauer?

door Yourai Mol

Introductie

De connectie tussen filosofie en Wagner's *Tristan* is een geliefd onderwerp voor Wagner-interpreten. Een aantal uitstekende boeken is geschreven over Wagner's connectie met de filosofie van zijn tijd, met name Schopenhauer. Dit paper gaat ook over Schopenhauer, maar probeert daarnaast iets nieuws te brengen. De overkoepelende these is vrij controversieel: ik zal beargumenteren dat de Wagner-Schopenhauer connectie tussen muziek en metafysica niet nieuw is, maar vooral een praktisch invulbare vorm gaf aan een ouder filosofisch idee dat terug te vinden is in een van Schopenhauer's voorgangers: Friedrich Schelling. Volgens deze nieuwe lezing is de voornaamste invloed op *Tristan* niet zozeer Schopenhauer, maar een idee dat buiten Schopenhauer ook gangbaar was in de filosofie, namelijk dat muziek een route kon bieden voor een transcendente ervaring met de wereld.

Wagner was buitengewoon geïnteresseerd in de filosofie van zijn tijd. In zijn autobiografie *Mein Leben* zegt hij lezingen te hebben bezocht van de meest vooraanstaande filosofen van zijn tijd: Schelling, Feuerbach, Hegel. Maar hij geeft daarbij ook meteen een kanttekening: hij begreep er weinig van, en hij schrijft: 'geen van de professoren in Leipzig kon mijn aandacht vasthouden.' Hij probeerde Hegel en Schelling te lezen maar legde deze na een paar bladzijden terzijde. Begrijpelijk, Schelling en Hegel stonden bekend om hun 'onvergeeflijke' proza. Ze schreven opzettelijk moeilijke teksten doorspekt met terminologie en dubbele betekenissen. De revolutie voor Wagner kwam toen hij Schopenhauer las in 1854. Schopenhauer schreef, zoals je onmiddellijk merkt als je je in de periode verdiept, verrassend helder en prettig proza. Hij had enkele originele ideeën, waarvan de bekendste de metafysische Wil is, maar hij was vooral ook een product van zijn tijd. Schopenhauer stond volledig in de traditie van de Idealisten, een traditie die was ontstaan nadat Immanuel Kant eind 18^e eeuw zijn *Kritik der Reinen Vernunft* publiceerde. En net als zijn voorgangers Fichte en Schelling hield Schopenhauer zich bezig met het oplossen van het grote probleem dat na Kant was ontstaan: de tweedeling tussen de belevingswereld en de noumenon-wereld.

Noumenon

Het grote inzicht van Kant was dat de wereld waarin wij leven fundamenteel de wereld is die wij waarnemen. We hebben geen idee hoe de wereld eruitziet 'buiten' onze beleving ervan. Dit leidt Kant tot een tweedeling tussen de wereld zoals hij is 'an sich', oftewel het noumenon, en de wereld zoals wij hem, als subjectieve waarnemers, ervaren, oftewel de belevingswereld. Het noumenon is inherent en fundamenteel buiten het menselijke bereik: we kunnen nooit weten hoe de wereld als noumenon is, want alles wat we in woorden kunnen uitdrukken is per definitie de belevingswereld. Maar onderliggend aan die beleving is alles één: een wereld zonder tijd, ruimte, causaliteit, onderscheid tussen dingen, subjectiviteit - al die dingen die de menselijke beleving toevoegt aan de noumenale wereld.

Voor Kant's erfgenamen was de tweedeling tussen noumenale wereld en belevingswereld hét mysterie van de filosofie. De grote vraag: hoe is het mogelijk dat er in de wereld onderscheid tussen subject en object kan worden gemaakt? Het antwoord lag, volgens Fichte en Schelling, in een originele oerkracht waaruit de objectieve wereld en het subject tezamen voort zouden komen. Deze originele kracht was een soort samenkomst van twee tegengestelden, subject en object, het punt waarin de twee één werden. Beiden construeerden ze enorm complexe theorieën, filosofische systemen die niet alleen metafysica omvatten maar ook maatschappij, kunst, en de natuurwetenschappen. Dit was de traditie waarin Schopenhauer schreef. Zijn theorie was eveneens een antwoord op Kant's probleem en verschilde alleen in de details van Fichte en Schelling.

Schopenhauer's antwoord ligt in het bekende concept van de Wil. Net als Fichte en Schelling geloofde Schopenhauer dat er één originele oerkracht was, waaruit de tweedeling tussen subject en object voortkwam. Deze oerkracht was de wereld-Wil. De Wil is te identificeren met het Kantiaanse noumenon: een onderliggende realiteit voor de wereld zoals het subject hem beleeft. Maar er is een groot verschil: de Wil manifesteert zich ook in de mens, en daar staat hij bekend als in de individuele wil. De mens, als subject, beleeft de wereld-Wil als object (als de belevingswereld), maar ook in zichzelf. De metafysische Wil beweegt ons allen op deze manier voort: het is een altijd doorgaande activiteit, een eeuwig en oneindig streven. Het streeft naar iets onbereikbaars en is daarom nooit tevreden.

Johann Gottlieb Fichte

Tristan

De invloed van Schopenhauer's metafysica op Wagner's latere werk is vrij bekend, en met name de relatie tussen de Wil en *Tristan* is uitvoerig beschreven. De klassieke uitleg van deze relatie is dat Wagner in de muziek van *Tristan* muzikale verbeelding wilde geven aan de Wil. Net als de metafysische Wil is de muziek in *Tristan* een organisch, altijd voortstrevend geheel dat nooit tevreden is. Het eerste akkoord gaat over in een eindeloze stroom dissonanten zonder tonica te bereiken. De muziek van *Tristan* verbeeldt dat wat voor Schopenhauer niet beleefd kan worden: de wil als noumenon.

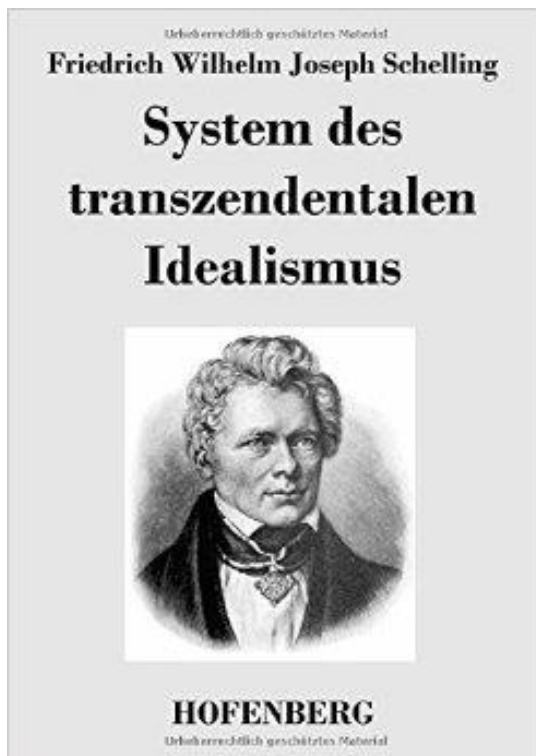
Op dit punt introduceer ik twee interpretaties van de connectie tussen Schopenhauer's concept van de Wil en Wagner's inspiratie in de *Tristan*. Ik noem de eerste de klassieke interpretatie, hierboven beschreven. Hieraan wil ik een tweede toevoegen.

Wat Wagner nog meer vond in Schopenhauer, naast de metafysica, was een ongekennde waardering voor muziek. Schopenhauer dacht dat er een aantal manieren was om in contact te komen met de wereld-Wil, in de vorm van een onconceptualiseerbare ervaring die niet in beelden of woorden uit te leggen valt. Een van die manieren is door kunstbeleving. De hoogste vorm hiervan is, uiteraard, de muziek. Door middel van muziek kan de mens tot een transcendente ervaring komen waarbij zij de Wil direct beleeft en dus de impasse van Kant's tweedeling doorbreekt. Niet toevallig, want in de muziek (meer dan in andere kunstvormen) beleven luisteraars een emotionele vervoering. Ze worden meegevoerd in de immer voortgaande beweging van de muziek - een parallel met de Wil.

Volgens de tweede interpretatie trachtte Wagner daadwerkelijk concrete vorm te geven aan de metafysica van de wereld zoals hij die in Schopenhauer vond. Door het beleven van *zijn* muziek kon de luisteraar een glimp opvangen van het noumenon: de wereld-Wil. De *Tristan* is dus niet alleen de verbeelding van een filosofisch concept, maar krijgt een metafysisch belang toegekend. Het is een concrete route tot het type transcendente ervaring dat Schopenhauer beschrijft.

We hebben nu drie ingrediënten, die alle drie betrekkelijk onafhankelijk van elkaar zijn en allen invloed hadden op Wagner in de *Tristan*: de metafysische tweedeling van Kant, Schopenhauer's antwoord in de vorm van de wereld-Wil, en het idee dat kunst, en muziek in het bijzonder, een transcendente ervaring biedt.

De klassieke interpretatie neemt aan dat het tweede van deze ingrediënten Wagner beïnvloedde in *Tristan*. Dit wil zeggen dat Wagner in de *Tristan* een muzikale verbeelding wilde maken van het filosofische idee. In de klassieke interpretatie zit een grote kern van waarheid, maar het onderschat de invloed van de Duits Idealistische metafysica op Wagner. Volgens de tweede interpretatie, aan de andere kant, is *Tristan* niet slechts een muzikale verbeelding van een filosofisch idee. Integendeel: Wagner probeerde daadwerkelijk vorm te geven aan de metafysica zoals hij die in Schopenhauer vond. Als het mogelijk zou zijn een glimp op te vangen van de wereld-Wil door muziek, dan zou het door deze muziek kunnen worden gerealiseerd. Wie beter dan Wagner zelf zou de kunst kunnen creëren die dit mogelijk maakt? De *Tristan* is, voor deze interpretatie, niet enkel de verbeelding van een filosofisch concept, maar tevens een concrete route voor een transcendente ervaring.

Schelling

Het idee dat kunst een transcendente ervaring biedt is een idee dat noch Wagner, noch Schopenhauer bedacht heeft. Het is een bekend idee dat door heel het Duits Idealisme loopt. Schelling schrijft al dat kunst een van de manieren is om de oeractiviteit van de wereld te ervaren. Alleen in Schelling blijft dit nog een vaag uitgewerkt idee, en hij geeft slechts een matige onderbouwing. Hij beargumenteert dat in de productie van een kunstwerk, de kunstenaar niet zelf zijn kunstwerk bedenkt, maar bewogen wordt door een transcendente intuïtie. Met andere woorden: de noumenale oerkracht spreekt door de kunstenaar, die deze intuïtie in een bepaalde vorm giet.

‘Elke artistieke productie gaat uit van twee gescheiden activiteiten (de oerintuïtie en het subjectieve werk van de kunstenaar). Maar aangezien deze twee activiteiten als identiek worden verbeeld in het product, is wat de laatste representeert een eindige verbeelding van het oneindige. En een eindige verbeelding van het oneindige is schoonheid. De basale identiteit van elk kunstwerk is dus schoonheid.’¹

We zien dat Schelling een directe relatie probeert te leggen tussen Kant’s tweedeling en de transcendente ervaring van kunst. Schopenhauer’s concept van de Wil staat hier betrekkelijk los van; het is, wederom, belangrijk om in te zien dat de drie ideeën (de tweedeling van Kant, de Wil van Schopenhauer, en de kunstervaring van Schelling) logischerwijs onafhankelijk van elkaar zijn. Maar Schopenhauer lost Schelling’s probleem op met gebruik van zijn nieuwe concept.

De wereld-Wil fungeert vooral als een vehikel om de Kant’s tweedeling en Schelling’s kunstervaring op logische wijze te verbinden. Door de parallel tussen muzikale vervoering en de activiteit van de Wil maakt Schopenhauer het idee plausibel dat muziek een metafysische functie heeft: de mogelijkheid om door het luisteren van muziek een glimp op te vangen van de wereld-Wil.

Conclusies

De hier voorgestelde, nieuwe interpretatie trekt drie conclusies over de relatie tussen *Tristan* en de filosofische invloed op Wagner. Ten eerste: het idee dat muziek en kunstbeleving een metafysische functie heeft is niet bedacht door Wagner of Schopenhauer, maar was een bekend idee uit het Duits Idealisme. Schopenhauer’s theorie van de wereld-Wil was slechts een van de manieren om hier invulling aan te geven.

Ten tweede: Over het algemeen wordt aangenomen dat de innovatieve muzikale structuur van *Tristan* debet is aan de invloed op Wagner van Schopenhauer’s wereld-Wil. Dat is ten dele correct, maar daarmee is *Tristan und Isolde* niet slechts een verbeelding van Schopenhauer’s concept. In tegendeel; Wagner wilde veel verder gaan. Met *Tristan* wilde Wagner een praktische invulling aan de rol die Schelling al aan de kunst had toebedeeld. Er is goede reden om te denken dat Wagner dacht dat zijn muziek daadwerkelijk een transcendente ervaring zou kunnen bieden die zowel Schelling als Schopenhauer bedacht hadden.

Voor de derde conclusie, herinner dat Wagner Schelling’s *System des Transzendentalen Idealismus* eerder al probeerde te lezen, maar het opzij had gelegd omdat het te moeilijk was. Pas toen Schopenhauer een gemakkelijker geschreven versie van in wezen hetzelfde idee had gepubliceerd, werd Wagner erdoor beïnvloed. Als Schelling nu wat begrijpelijker had geschreven, was Wagner wellicht beïnvloed door Schelling’s theorie van kunstbeleving, en was Schopenhauer’s Wil er helemaal niet aan te pas gekomen. Dan zou de *Tristan* er wellicht heel anders uit hebben gezien. 🎵

¹ F.W.J. Schelling, *System des Transzendentalen Idealismus*, 1800.